

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Leven en dood bij de Prediker

Pred. 3 : 18-22

In zijn kostelijke boek, dat door velen, ook christenen, nog voor somber en zwartgallig gehouden wordt, houdt de Prediker zich bezig met de ijdelheid onder de zon. Hij verstaat daaronder de vruchteloosheid, de vergankelijkheid, de frustratie, waaraan de gehele geschapen werkelijkheid om der zonde wil onderworpen is. Vooral het mensenleven ziet hij door deze ijdelheid belaagd en besprongen. Ook het in principe verlostte leven binnen het verbond gaat er nog zo gruwelijk onder gebukt, omdat de verlostte mens zich zo moeilijk laat verlossen. De Prediker, die als Israëliet juist dit leven binnen het verbond observeert, ziet dan ook daar het spook der ijdelheid om elke hoek en door ieder venster gluren.

Zich met dit vreselijke monster der ijdelheid bezig houden kan toch wel niet anders dan op sombere en zwartgallige wijze geschieden, zult u zeggen, en vandaar natuurlijk, dat dit bijbelboek onder de mensen in een roep van pessimisme staat. Toch legt het boek van zichzelf een tegengesteld getuigenis af. In het slot (12 : 10) lezen we immers: Prediker zocht welgevallige (d.i. plezierige) woorden te vinden, een oprecht geschrift, betrouwbare woorden. En in 10 : 12 staat: woorden uit de mond van een wijze (en dat was de Prediker, ook in dit boek) verspreiden charme. Volgens dit getuigenis zullen we Prediker moeten beoordelen als een plezierig, charmant boek.

't Is waar, dat wij deze charme bij eerste lezing en oppervlakkige kennismaking meestal niet opmerken. Aanvankelijk wordt onze aandacht vastgehouden door het indrukwekkende getuigenis, dat aan de ijdelheid gegeven wordt: ijdelheid der ijdelheden, zegt de Prediker, het is alles ijdelheid. Het boek begint en eindigt er mee en door alle hoofdstukken heen wordt dit thema aangeslagen. Totdat we de fijne (her-)ontdekking doen, dat de Prediker — zoals zijn naam ook zegt — het woord voerde in de gemeente, sprak in de kring van het verbond der genade, dat God met Israël had opgericht. Dit is namelijk voor de Prediker niet maar een formele bijkomstigheid geweest. De grondregel van dit genade-verbond: vrees God en onderhoud zijn geboden, was hem niet alleen bekend, maar juist die regel blijkt het enige te zijn dat hij overhoudt als afdoende antwoord op alle ijdelheid, waarvoor hij zich in het leven gesteld zag. Immers, 12 : 13: van al het gehoorde is het slotwoord: vrees God en houd zijn geboden, want dat is de gehele mens. De mens, zoals hij van nature in z'n geheel aan de ijdelheid onderworpen is, zal door God, die hij vreest en liefheeft, als gehele mens van deze ijdelheid worden verlost.

In het boek Prediker is dus iemand aan het woord, die door het belofte-woord Gods principiële reeds van de ijdelheid verlost is. Voor wie hiervan uitgaat is zelfs de ouverture van het boek in hfst. 1 niet langer somber zonder meer. Ijdelheid der ijdelheden — ja zeker, maar wie is dan in staat de ijdelheid zo geduldig te laten uitspreken, tenzij degene voor wie die ijdelheid principiële al uitgepraat is? Laat dit geniepige monster, dat het gehele leven belaagt, maar uit z'n schuilhoeken te voorschijn komen, — de werkelijkheid van Gods verlossing is er ruimschoots tegen opgewassen! Zo zit in het boek Prediker de intense wil voor, de ijdelheid haar uiterste woord te laten spreken, zoals een gelovige zieke soms de dokter kan dwingen de hele waarheid te vertellen, omdat hij er tegen bestand is.

In wel heel sterke mate geldt dit van de dood waarin de ijdelheid om zo te zeggen tot tast-

bare lichamelijke wordt. Wie Prediker 12 in zeven volle verzen hoort uitwijden over de bitterheid van het sterven en wat daaraan vooraf gaat en dan bedenkt dat de schrijver hier de jeugd mee aan boord komt, verwondert zich over dit ten einde toe uitzeggen der dingen. Wij zouden 't bij een verhullende aanduiding gelaten hebben. Maar de Prediker is niet zo preuts. Hij spreekt door. Vanuit de verlossing peilt hij de ellende op z'n diepst. Hij heeft van het sterven niets te verbloemen, omdat juist de onverbloemde werkelijkheid van de dood tegen wil en dank voor hem getuigt van de macht van Gods verlossing.

Maar niet alleen in hfst. 12 laat de Prediker zich uit over het sterven. Zijn meest krasse uitspraak dienaangaande vinden we in 3 : 18-22, waar de heilige schrijver mensen en beesten met elkaar vergelijkt en ze beiden op één lijn stelt. Natuurlijk betreft deze gelijkstelling slechts één punt. Er is geen sprake van dat de Prediker geen onderscheid meer zou zien tussen mens en dier. Maar op één punt zijn ze aan elkaar gelijk: want het lot der mensenkinderen is gelijk het lot der dieren, ja, éénzelfde lot treft hen: gelijk dezen sterven, zo sterven genen en allen hebben enerlei adem, waarbij de mens niets vóór heeft boven de dieren; want alles is ijdelheid, alles gaat naar één plaats, alles is geworden uit stof en alles keert weder tot stof, 3 : 19, 20.

Dit zijn harde en vernederende woorden voor de mens. Het oordeel des doods van Gen. 3 : 19, waarop dit woord van de Prediker een duidelijke toespeling maakt, doet ons met alles wat adem heeft wederkeren tot stof. De mens, die buiten de troost van Gods verbond om de werkelijkheid van de dood de baas wil worden, verzet zich tegen dit verregaande oordeel. Dit verzet heeft de Prediker in zijn dagen ook reeds gekend. Er waren er, die onder invloed van heidense godsdiensten leerden, dat de mens in tegenstelling tot het dier bij en na het sterven via de levensadem, die tot God terugkeerde (12 : 7), persoonlijk voortbestond. Ze geloofden niet zo zeer de overwinning op, als wel de ontkoming aan de dood, zij het ook dat deze ontkoming slechts gedeeltelijk was.

Nu is echter volgens de leer der Schrift de levensadem of -geest van de mens iets anders dan de menselijke persoonlijkheid; het is de goddelijke kracht, waardoor de mens een levend wezen is en gedurende zijn leven persoonlijk functioneert, Gen. 2 : 7. Diezelfde adem of geest van God brengt in het dier weer een heel ander leven en functioneren teweeg, zoals dezelfde wind de molen doet malen en het riet doet ruisen. Vanwege nu dit op geheel eigen wijze functioneren van de mens krachtens de levensadem Gods kan de mens inderdaad spreken van „m i j n“ geest als aanduiding van zijn persoonlijkheid. Dat geschiedt dan bij wijze van ontlening, zoals ook gezegd kan worden: het riet ruist (door de wind) in plaats van: de wind ruist (door het riet heen). Maar zo kan de mens slechts spreken voor de duur van zijn leven. Neemt God de levensadem terug, dan keert niet de menselijke persoonlijkheid mee tot God in, want zijn persoonlijk leven en functioneren is juist gebonden aan de inblazing van de levensadem in het menselijk vormsel: het malen van de molen en het ruisen van het riet houden op, wanneer de wind gaat liggen. Wat overblijft is de stille molen, het roerloze riet, het verdorde gras, de afgevallen bloem, het losgemaakte zilveren koord, de verbroken gouden lamp, de bij de bron verbrijzelde kruik, het in de put verbroken schep, kortom: de tot stof wederkerende

INHOUD :

Leven en dood bij de Prediker	H. d. J.
Over het „Evangelie“	C. V.
Op bezoek bij de kerk der Waldenzen	P. G.
Boekaankondiging	
Een streep eronder?	A. P.
Geschiedenis... „tot nut“ (II)	A. P. M.
Persschouw	
Kerknieuws	

mens... EN het Woord van onze God, dat eeuwig stand houdt, Jes. 40 : 8.

Vanwege nu dit belofte-woord der opstanding, dat de Prediker gekend heeft (al spreekt hij er niet met uitgedrukte woorden over), verzet hij zich tegen de gedachte als zou in tegenstelling met het dier de mens na zijn sterven voortbestaan op de wijze van de tot God terugkerende levensgeest. Hij neemt geen genoegen met deze gedeeltelijke ontsnapping van de mens aan de dood. Hij zegt de waarheid omtrent het sterven ten einde toe uit, omdat hij de dood krachtens de verbonds-belofte als overwonnen vijand kent. En de overwinning op de dood, zij ze ook in belofte, is hem veel rijker dan de gedeeltelijke ontsnapping eraan.

Tegenover de speculatieve gedachte van het verhelleniseerde jodendom zijner dagen stelt de Prediker in vs 21 de sceptische vraag: wie weet of de adem der mensenkinderen opstijgt naar boven en de adem der dieren neerdaalt naar beneden in de aarde? Wie weet, dat is een retorische vraag en betekent: niemand weet. Geen mens heeft het recht deze theorie voor waarheid of wetenschap uit te geven.

Het rabbijnse jodendom, dat ons de hebreeuwse bijbel heeft overgeleverd, zijn deze woorden van de Prediker te boud geweest. Door een even spitsvondige als doorzichtige ingreep in de tekst heeft het van vs 21 iets anders gemaakt: wie bemerkt dat de adem der mensenkinderen ... enz. Ieder voelt het verschil. Wie bemerkt dat ... wil zeggen: het gebeurt wel, we zien het alleen niet. Wie weet of ... trekt niet de waarneming, maar de zaak zelf in twijfel. Let wel, niet het terugkeren van de levensadem tot God wordt betwijfeld — zie 12 : 7 —, maar het opstijgen van die levensadem als drager van de menselijke persoonlijkheid, in tegenstelling tot het dier dat alleen maar sterft. (Teneinde de onmogelijkheid van deze rabbijns-dogmatische ingreep in de tekst, die helaas ook door de n. vert. nog wordt overgenomen, te kunnen doorzien, verwijs ik deskundigen naar de hebreeuwse tekst van Num. 13 : 18).

Zo laat de Prediker de dood in al z'n zwaarte staan, als een vetgemest dier dat op de dag zijner slachting wacht. Die dag heeft de Prediker bij het schemerlicht der toenmalige openbaring van verre gekend. Hij heeft die dag gezien en zich erop verheugd. Het licht van die verre dag is zijn leven binnengevallen. Daarom schrijft hij (vs 22): zo heb ik ingezien, dat er niets beters is dan dat de mens zich verheugt in zijn werken, want dat is zijn deel: wie zal hem er toe brengen zich te verlustigen in wat na hem zijn zal?

Opmerkelijk, deze conclusie tot levensvreugde zo direct na de ten einde toe doorgesproken realiteit van het sterven. Maar hier manifesteert zich nu de kracht van Gods belofte-woord in het verbond. Omdat de Al-

machtige bij de opstanding op het hele mensenleven terugkomt en niet op een stuk, staat nu reeds dat hele leven in evangelisch licht, tot de meest simpele bezigheden toe. Geen opsplitsing van de mens in een tijdelijk en blijvend gedeelte, waarbij als vanzelf aan het tijdelijke en deszelfs beslommeringen een lagere graad van geestelijkheid wordt toegekend. Geen onzakelijke verlekking op wat na ons zijn zal op de aarde — we hebben er toch geen deel aan, 9 : 5, 6 — waardoor de mens aan zoveel moois en goeds in eigen leven achteloos voorbij gaat. Maar in tegendeel, een hartstochtelijke aandacht en liefde voor het in beginsel verlorene leven van hier en nu met z'n kleine genoegens en bescheiden vreugden van arbeid en huiselijk-

heid. Waarom? Omdat God juist naar dit leven zal omzien. Hij zal ons daarvan rekening vragen in het gericht en het daarna behouden en gereinigt brengen in zijn hemels koninkrijk.

Het verschil tussen de Prediker en ons bestaat hierin, dat hij zich in leven en sterven geborgen wist in de nog niet vervulde belofte, wij echter in de aanvankelijk vervulde, dat is in Jezus Christus, die is opgestaan uit de doden en zit aan de rechterhand Gods. Ons leven is met Hem verborgen in God. En wanneer Christus verschijnt, die ons leven is, zullen ook wij met Hem verschijnen in heerlijkheid, Col. 3 : 3, 4.

Wageningen.

H. de Jong

Over het „Evangelie”

De prediking die Jezus Christus tot kerk en wereld wil laten uitgaan is een veelomvattend gebeuren. Er zitten allerlei kanten aan. Ze is als een diamant met veel facetten. Als men de bijbel over de prediking hoort merkt men dat al heel gauw. Prediken wordt daarin namelijk op heel veel manieren benoemd. 't Wordt aangeduid met woorden als: verkondigen, evangeliseren, profeteren, getuigen, leren, vermanen, waarschuwen, vertroosten, bediening van het Woord, bediening der verzoening, bediening des Geestes enz. Dit zijn woorden die alle een eigen typische inhoud hebben en elk voor zich een bepaald aspect van die prediking aanduiden.

We willen ons nu een poos bezig houden met wat men wel de kern, het geheimenis van de prediking kan noemen. Het is dat wat in laatste instantie prediken tot prediken maakt. Het is dat geheimenis dat aangeduid wordt met het woord **evangelie**. We willen, anders gezegd, iets zeggen over de prediking als het brengen van het evangelie.

* * *

Wat wordt precies met dat woord evangelie aangeduid?

Iedereen kent natuurlijk de nederlandse vertaling van dit uit het grieks stammende woord.

Die kunnen zelfs kinderen ons wel vertellen. De letterlijke weergave ervan is goede tijding, blijmare, blijde boodschap. Ja, dat weet iedereen.

Maar hoe velen zouden de unieke, de specifieke betekenis van dit woord werkelijk verstaan?

Meestal denkt men immers als men het woord evangelie hoort aan een **verhaal** van een blijde gebeurtenis.

Maar als het evangelie alleen maar een verhaal is van een blij gebeuren, wat zouden we er dan aan hebben? Wie heeft nu echt profijt, wezenlijk nut van een verhaal — ook al is dat nog zo waar, boeiend, mooi? Wat heb ik als ik doodziek ben aan het mooie, fascinerende verhaal van een wonderbare genezing? Wat heb ik, als ik arm ben, aan een verhaal over iemand die schatrijk werd? Wat heb ik als ik sterf van honger aan een verhaal over een heerlijke, overvloedige maaltijd? Wat heb ik als ik een gevangene, een slaaf ben aan een verhaal waarin het wonder van de bevrijding en de vreugde van de vrijheid mij op onnavolgbare wijze worden uitgebeeld?

Neen, als het evangelie niet meer was dan een verhaal, een waar verhaal van een blijde gebeurtenis, dan hadden we daar in feite toch niets aan.

Maar gelukkig, het evangelie is veel en veel méér dan een verhaal. Want het is een **blijde boodschap**.

* * *

Als nu gezegd wordt dat het evangelie niet maar een verhaal, een waar verhaal van een blijde gebeurtenis, maar een blijde boodschap is, komt natuurlijk als vanzelf bij ieder die dat hoort de vraag op: maar wat is dan een boodschap? En wat is het verschil tussen een verhaal van een blij gebeuren en een blijde boodschap?

We willen over het typische karakter van een boodschap nu niet theoretiseren. We zullen ook niet pogen daarvan één of meer formele omschrijvingen te produceren. We willen proberen het eigenaardige karakter van

een boodschap en het verschil tussen een verhaal en een boodschap met een paar voorbeelden duidelijk te maken.

Stelt u zich eens voor, dat u 's avonds thuis rustig in uw krant leest. U neemt daaruit kennis van wat er in de wereld, uw land, uw stad is gebeurd. Natuurlijk vindt u daarin dan ook weer het verhaal over een aantal verkeersongelukken. Enkele zelfs met dodelijke afloop. U leest het relaas daarover. En — daarna gaat u over tot de lectuur van een andere rubriek of van een volgende pagina. Hoogstens maakt u de opmerking, dat er al weer zó en zoveel mensen ten gevolge van het drukke en snelle verkeer zijn omgekomen, dat dat moderne snelverkeer toch wel verschrikkelijk gevaarlijk is, of iets dergelijks. Maar — enkele ogenblikken later is dat „nieuws” toch al weer vergeten. Het werd verdrongen door ander.

Maar stelt u zich nu ook eens voor, dat terwijl u rustig in uw huiskamer zit, plotseling de deur daarvan wordt opengesmeten, iemand binnenstormt op wiens gezicht u met één oogopslag, schrik, ontzetting leest en die u dan met stokkende stem zegt: „Uw zoon is overleden... hij is dood!”

Zie — dat is een boodschap!

Zeker wat die man zegt — hoe weinig zijn woorden ook zijn — is ook een verhaal. Maar het is een verhaal waarin dat wat daarin wordt meegedeeld als een verpletterende werkelijkheid naar u wordt toegedragen, op u wordt neergesmeten, in uw hart wordt gestoten als een dolk.

Ja, dat is een boodschap. Zo'n boodschap grijpt de mens wie ze aangaat onontkoombaar aan. Ze verandert hem. Ze brengt een insnijding teweeg in zijn leven. Ze maakt hem misschien wel voorgoed tot een ander mens. Een boodschap kan van een man een weduwnaar maken, van een vrouw een weduwe, van kinderen wezen, van rijken armen, van vrijen slaven, van gelukkigen rampzaligen.

* * *

Wat ik noemde was een voorbeeld van een droevige boodschap, van een onheilsoodschap.

Maar er zijn ook blijde boodschappen, vreugdeboodschappen.

Stelt u zich maar eens voor hoe tijdens de oorlog een man en een vrouw hun jongen kwijtraakten — opgepakt door de Duitsers. Sindsdien hoorden ze niets meer van hem. Maanden en maanden verliepen. Eindelijk kwam aan de oorlog een eind. Veel mannen en jongens keerden uit concentratie- en werk-kampen terug. Hun jongen niet. Weken verliepen. Ze worden verteerd door verdriet en angst.

Maar op een goede dag wordt hun een telegram gebracht. Ze rukken het open en lezen de woorden: „Ik ben gezond. Morgen kom ik thuis, Jan”.

Dat „verhaal” verandert die vader en die moeder in één moment radikaal. Ze weten niet meer hoe ze 't hebben. Ze lachen en huilen tegelijk. Die paar woorden van het telegram hebben met één slag een wereld van zorg en ellende uit hun ziel weggevaagd en hun hart vervuld met 'n overweldigende, wonderlijke, diepe vreugde.

Zie, dat was een blijde boodschap.

Laat ik daarvan nog een ander voorbeeld geven.

Eén waarmee we dicht in de buurt komen van wat we in de bijbel lezen.

Ik denk aan een gevangene. Het is een jonge kerel. Hij kreeg levenslang. Hij heeft een vrouw en kinderen. Eenzaam leeft hij in zijn cel. Is dat nog wel leven? Af en toe mag hij — maar dat verdiept uiteindelijk zijn eenzaamheid en verzwaart zijn ellende — zijn vrouw en kinderen zien. Wonen bij hen, leven met hen — dat kan hij niet meer, dat mag hij niet meer, dat is voorgoed voorbij.

Maar dan, opeens, onverwacht, komt de direkteur van de gevangenis de cel van deze man binnen. Om zijn mond speelt een fijne lach. In zijn hand houdt hij een papier. Hij gaat daaruit voorlezen: In Naam der Koningin! Het heeft Hare Majesteit de Koningin behaagd u heden gratie te verlenen aan... u!

Zie, dat is weer een boodschap. En een blijde, een zeer blijde boodschap.

O neen, wat die gevangenisdirecteur voorlas was maar niet een verhaal over de vrijheid en over het verrukkelijke daarvan. Neen, het was een **boodschap** van de vrijheid.

Dat wil zeggen: het is een woord dat de vrijheid van haar uit, die daarover te beschikken heeft, draagt naar die man in de cel.

Het is een woord waarin die vrijheid door de Koningin aan hem wordt geschonken.

Het is een woord dat deze gevangene metterdaad tot een vrij man maakt.

Door dit woord gaan de gevangenisdeuren wagenwijd voor hem open.

Die boodschap leidt hem naar buiten in de volle zon der vrijheid.

Zie, daar staat hij, verward, verbaasd, vrij — hij mag weer naar huis.

* * *

Dit waren een paar voorbeelden van een boodschap zoals die in het leven van alle dag aan mensen wordt gebracht.

We willen nu horen hoe de Schrift daarover spreekt.

En dan uiteraard hoe ze spreekt over **dé blijde boodschap**, over **hét evangelie**.

Men kan dat niet beter doen dan door eerst na te gaan, welke de oorspronkelijke betekenis is van het griekse woord evangelie. Daarin treedt namelijk het karakteristieke van een evangelie bijzonder duidelijk aan het licht.

We willen dat doen door een ware geschiedenis te vertellen.

Eens moest in het oude Griekenland een klein leger dappere burgers de strijd aanbinden tegen een overmachtige, perzische armee. Die was het land van de grieken reeds een heel eind binnengedrongen. Dat mammoethleger trok onweerstaanbaar verder. Heel Griekenland hield bij het horen van het onheilspellende nieuws de adem in.

De dag waarop de beslissende slag zou worden geleverd verdrongen de achter gebleven burgers van Athene zich met de vrouwen en de kinderen op de stadsmuren. Athene lag het dichtst bij de plek waar over het lot van Griekenland zou worden beslist. Wat zou de dag brengen? De spanning was bijna niet meer te dragen. Het ging ook er op of er onder.

En dan opeens, tegen de avond, komt heel in de verte een enkele man aanrennen. Met ongelofelijke snelheid. Als hij zo dicht bij de stad is gekomen, dat de mensen hem kunnen verstaan, roept hij met alle kracht één enkel woord: **nikè**, overwinning!

En dan barst op de muren van Athene opeens een onbeschrijfelijk gejubel los. De mensen zijn volkomen buiten zichzelf van vreugde. Ze weten niet meer wat ze doen! Het wonder is geschied. De vijand is verslagen. De overwinning is behaald. Het land is gered. Ze beleven die onbegrijpelijke heerlijke werkelijkheid tot in het diepste van hun ziel. De overwinning is naar hen toegekomen. Ze is om zo te zeggen over hen uitgegoten, in hen neergedaald. Ja, die is met onweerstaanbare kracht hun hart, ziel, leven, binnengedrongen. Zij en hun stad zijn er nu vol van. Zij zijn allemaal overwinnaars. Ze zijn andere mensen geworden.

Zie, dit alles is met hen geschied, is in hen gekomen door dat éne woord, dat woord overwinning. Daardoor, daarin werd wat op het slagveld geschied was naar hen toe gebracht en in hun leven ingedragen. Dat woord was in feite, in konkreto voor hen de overwinning. Daardoor deelden ze in de overwinning. Daardoor werden ze overwinnaars. Daardoor bleven ze vrije grieken.

Welnu, de grieken noemden speciaal zo'n woord, zo'n bericht waarin een op de vijand behaalde overwinning naar de achter geblevenen werd toegedragen een **evangelie**.

Het is nu, zoals we reeds zeiden, zó; dat de Schrift de kern, het hart van het veelomvattende en veelkleurige woord, dat God in de bijbel tot de mensen richt vóór alles als evangelie, als blijde boodschap typeert.

Natuurlijk, dat spreekt vanzelf, het evangelie van God, dat Hij ons in Jezus Christus door de Heilige Geest toespreekt is van geheel andere orde, heeft een geheel andere inhoud, en oefent ook een geheel andere werking uit dan een evangelie dat door mensen tot mensen wordt gesproken. Want Hij die het evangelie waar de Schrift over spreekt, dat in de Schrift tot ons komt, naar de mensen laat uitgaan is de Gans Andere. Het is de levende God, die zich in Jezus Christus in ondoorgrondelijke genade tot de mensen neerbuigt om hen, die in zichzelf niets meer zijn dan goddelozen en zondaren, te redden uit de macht van satan, zonde en dood.

Dat evangelie, die blijde boodschap, heeft voorts niet alleen maar betrekking op dingen, gebeurtenissen, verhoudingen binnen het mensenleven en binnen deze wereld. Neen, wat God zegt, doet, geeft door zijn evangelie raakt de verhouding van de mensen tot God en heeft daarom eeuwige betekenis. Het raakt niet slechts iets van de mens en in de mens en de menselijke verhoudingen. Neen het zoekt en raakt de mens zélf, de gehele mens, de mens in de kern van zijn bestaan en in heel zijn leven en alle levensverhoudingen en verbanden. En dan niet alleen de afzonderlijke mens, maar

ook, en bovenal, de gehele mensheid, ja de ganse kosmos.

Een paar aspecten van de oorspronkelijke betekenis van het woord evangelie zijn evenwel in het bijbelse woord goed bewaard gebleven. En zoals we reeds hoorden juist de meest karakteristieke. Zeker ook die krijgen in de bijbeltaal een rijkere en diepere inhoud. Maar ze zijn er toch in te herkennen en maken dat het woord in de bijbel veel van zijn oorspronkelijke kleur behoudt en daarom ook heel goed uit zijn eerste betekenis kan worden verstaan.

In de eerste plaats heeft namelijk ook het bijbelse woord evangelie allerm minst betrekking op het verstrekken van een mededeling waarvan men kennis kan nemen zonder dat ze in de ontvanger daarvan iets „doet”. Neen, ze grijpt hem onontwikkeld aan en raakt hem in de kern van zijn wezen. Ze kan daarom door de mens nooit werkelijk worden gebagatelliseerd of geneutraliseerd.

En daarbij staat ook het evangelie waar de Schrift over spreekt en dat zij ons doet horen in onlosmakelijk verband met een bevochten overwinning. Het spreekt namelijk van de overwinning van God in Jezus Christus over satan, zonde en dood. Dat wil zeggen, van de overwinning van Gods genade in Jezus Christus, waardoor de verzoening met God en daarin de vergeving der zonden, het nieuwe leven, kortom de volkomen verlossing wordt tot stand gebracht.

C.V.

vrijgevigheid van de leden der kerk niet voldoende is. Daarom heeft de Synode haar bijzondere dank betuigd aan alle vrienden van de Waldenzen-kerk en aan alle zusterkerken, die vanuit het buitenland met levendige en broederlijke interesse het werk van de Waldenzen-kerk in Italië steunen, dat niet alleen werk is van Waldenzen, maar van allen, die het voortbestaan van het Koninkrijk Gods op aarde liefhebben en dienen willen.

De Synode werd besloten met de benoeming van het nieuwe bestuur (Tavola Valdese) met aan het hoofd de Moderateur en met een avondmaalsdienst in de kerk van Torre Pellice, waar vijf dagen tevoren de openingsdienst van de zitting der Synode had plaats gehad.

Er moet nog worden opgemerkt, dat in de loop van de zitting talrijke gedelegeerden der protestantse kerken uit alle delen van de wereld hun broederlijke groeten en goede wensen aan de Waldenzen-kerk hebben gezonden, waarvoor laatstgenoemde zeer erkentelijk was.

Pastore G. Mathieu

P.S. Het artikel bereikte mij in bovenstaande tekst in de Nederlandse taal. Ik neem aan, dat professor Soggin zo vriendelijk is geweest, het artikel van ds. Mathieu voor ons te vertalen. Daarin zal ik mij wel niet vergissen. Ook daarvoor mijn meest hartelijke dank!

P. Groen

VERANTWOORDING GIFTEN KERKWERK ITALIË

Tot en met 8 november werden de volgende giften ontvangen: L.F.V. te 's-G. f 5,-; H.J. te R. f 2,50; S.v.W. te R. f 5,-; J.C.v.H. te R. f 1,50; K.R. te S. f 5,-; B.L. te V. f 10,-; A.K.v.d.L. te S. f 5,-; M.L. te K. f 1,-; J.L.G. te A. f 10,-; P.v.d.L. te A. f 2,50; A. E. B. te E. f 15,-; dus totaal f 62,50. Totaal incl. vorige verantwoordingen f 2.846,17.

BOEKAANKONDIGING

Piet Prins. **Snuf de hond**. 5e druk. Uitgave: drukkerij en uitgeverij fa. Groenendijk, Rotterdam.

Van dit onder ons min of meer klassiek geworden jeugdboek verscheen een vijfde druk. Een aanbeveling is overbodig. Het boek kost, geïllustreerd en voorzien van een geplastificeerd omslag, f 5.20.

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr. H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF
Tijdelijk adres van de Redactie:
J. Bosch, Engelenbergstr. 4, Kampen

Medewerkers:

Ds. H. Amelink, Langerak.
Dr. W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Den Haag
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. J. Stellingwerff, Amstelveen
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Geref. Persvereniging „Opbouw”:

adres secretaris en penningmeester:
Van Lynden van Sandenburglaan 16,
Utrecht. Tel. 030-15450. Giro 448367.

Administratie abonnementen:

Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220,
Zeist. Giro 233117.

Op bezoek bij de kerk der Waldenzen

(XIII)

Op het punt staande een reis van enige weken te beginnen naar Zuid-Europa en het Caraïbische gebied, moet ik onze lezers verzoecken, mij enig uitstel te verlenen voor het schrijven van het vervolg van de geschiedenis van de kerken der Waldenzen tot op heden. Op reis kan ik namelijk mijn boeken niet meenemen, die ik daarvoor nodig heb. Medio december hoop ik D.V. weer in het vaderland terug te zijn om ook deze arbeid te kunnen hervatten.

Inmiddels doet het mij genoegen, hierbij een artikel te kunnen inlassen van de hand van Ds. G. Mathieu te Rome, dat ik van hem voor publicatie mocht ontvangen met zijn hartelijke broedergroeten aan zijn broeders en zusters in Nederland. Ik mag ook wel de wens uitspreken, dat tijdens mijn afwezigheid het binnenkomen van de gelden voor de steunverlening aan de derde kerk der Waldenzen te Rome onverminderd en zo mogelijk in stijgende mate mag doorgaan! Mijn secretaresse zal regelmatig voor verantwoording der gelden in ons blad zorgen.

Hiermee neem ik dus voor een korte tijd afscheid van U, in de hoop, dat we elkander spoedig weer in de kolommen van dit blad mogen ontmoeten. Weest allen Gode bevolen!

De Synode van de Waldenzenkerk

De eerste week van augustus heeft de Waldenzenkerk haar jaarlijkse Synode in Torre Pellice (provincie Turijn), het hoofdkwartier van de Waldenzen-wereld, gehouden, welke plaats de grote schrijver Edmondo De Amicis „het Italiaanse Genève” noemde vanwege het protestantse en calvinistische karakter in de levensgewoonten van de bevolking. Het synodale werk werd, zoals gewoonlijk, geopend met een eredienst, waarbij een nieuwe, jonge predikant in het ambt werd bevestigd. Deze predikant is na zijn studie aan de Theologische Faculteit der Waldenzen in Rome en een college-jaar aan de Theologische Faculteit te Edinburgh, zijn werk in Catanzaro in Zuid-Italië begonnen. Het rapport van de „Tavola Valdese” (Centraal Comité van de „Chiesa Valdese”) en het verslag van de commissie van onderzoek, aan welke commissie gevraagd was, een kritiek te geven over de situatie, hebben vele problemen naar voren gebracht. In een geest van nederigheid en dienstbaarheid heeft de Synode, die uit 140 predikanten en gedelegeerde leden der Waldenzenkerk bestond, de diverse problemen onderzocht, besproken en de oplossing behandeld.

Van de behandelde vraagstukken had dat

der evangelisatie en dat van het getuigenis der kerk in de huidige wereld de grootste aandacht van de Synode, die het debat hierover heeft besloten met de goedkeuring van een boodschap, gericht aan de Waldenzen-kerken, waarin opnieuw wordt bevestigd, dat de ware taak van de kerk, haar ware reden van bestaan, het getuigenis van het Evangelie is, waarop nog eens extra de nadruk werd gelegd. Deze boodschap wordt gezonden aan alle kerken, die deze op haar beurt zullen doorgeven aan alle leden, zowel in als buiten Italië.

Een ander probleem, dat besproken werd, was de geestelijke bijstand aan de Italiaanse emigranten, zowel bij het vertrek uit het vaderland, als in Zwitserland en Duitsland, waar hun aantal de 700 duizend reeds overschreden heeft en nog steeds groeiende is. Niet zonder betekenis en uitwerking is het werk van enige teams van jonge italiaanse protestanten, die naar het buitenland zijn gegaan en daar in fabrieken en werkplaatsen werken om direct contact met landslieden en een goede geestelijke en christelijke invloed te hebben. Er is een Waldenzen-predikant naar Duitsland gezonden, om het evangelisatiewerk onder de Italianen daar te organiseren en te leiden.

Het probleem van de oecumenische verhoudingen heeft een groot deel van de beschikbare tijd in beslag genomen door de talrijke geestdriftige interventies. De volgende punten werden behandeld: de verhouding tot het Rooms-Katholicisme met betrekking tot het nieuwe klimaat van ontspanning, dat het de laatste jaren bezig was te scheppen, tegenover een zekere houding van absolute onverzoenlijkheid van de Rooms-Katholieke kerken opzichte van de Protestantse minderheidskerken in Italië; de verhouding tot de Methodist-kerk in Italië, waarmee sedert jaren toenadering gezocht wordt en de verhouding met alle protestantse kerken in Italië. Wat het laatste aangaat werd met veel genoegen op zich genomen, het volgende protestantse congres, dat een nauwere samenwerking in het protestantse kamp beoogt, bijeen te roepen.

Behalve bij andere problemen van interne, organisatorische en statutaire orde, is de Synode ook stil blijven staan bij de altijd delicate en noodzakelijke financiën.

Ondanks haar kleinheid gaat de Waldenzen-kerk voort met haar uitgebreide evangelisatie-werk over heel Italië en legt het zwaartepunt op het terrein van onderricht en bijstand (weeshuizen, bejaardentehuizen, ziekenhuizen enz.), waarvoor echter de edelmoedige

Een streep eronder?

III

n.a.v. **De Bezetting III**, door Dr. L. de Jong, 1963.
Uitg mij Querido, f 2,95.

De stralende, maar toch donkere meidagen luiden een bange kerkstrijd in. Wie wil daaraan geloven? Toch zal de kerk een strijd op leven en dood moeten aangaan om kerk te kunnen blijven, want de gelijkshakeling met andere organisaties zal spoedig beginnen. De vleiende woorden van de door Hitler hierheen gestuurde Oostenrijker Seys-Inquart zullen nog hetzelfde jaar misleidende woorden blijken: een evangelisatieblad voor Joden, de Messiasbode, is dan het eerste blad dat verboden wordt. Deze Rijkscommissaris profiteert van de doffe berusting, die er over ons volk gekomen is; zo kan de nazi gaan van stap tot stap: binnen korte tijd zal dit Germaanse deel van het Nieuwe Rijk volledig genazificeerd zijn. Er zijn goede helpers in het land, men is goed op de hoogte van wat hier aan hulpkrachten aanwezig is.

En toch, en toch... Het verzet ontwaakt, zelfs zó, dat nog geen jaar later een vreselijk besluit genomen wordt in de hoogste kringen van de Gestapo en de Sicherheitsdienst. Begin maart confereert Heinrich Himmler met Rauter en Heydrich in Berlijn over de deportatie van het gehele Nederlandse volk naar Polen. Dit besluit staat vast, want de führer heeft daartoe besloten. De heren zullen er 20 april, zijn verjaardag, mee beginnen, dan zal het ondankbare volk geleerd worden zich germaans te weten in dat verre Polen, land van Unterrassen. Donkere dreiging, die wij toen niet beseft hebben, waarvan men bij mijn weten tijdens de bezetting geen weet gehad heeft, maar die volle werkelijkheid zou geworden zijn, als niet één man daarvan gehoord had: **Felix Kersten**, de masseur van de beul van Europa, Himmler. Deze man heeft hem op listige manier ervan weerhouden dit plan uit te voeren¹⁾.

Het ondankbare Nederlandse volk, dat zo langzamerhand in al zijn geledingen zich is gaan verzetten tegen de maatregelen van de bezetter, heeft gelukkig ook geestelijk verzet gepleegd. We willen ons in dit artikel beperken tot het werk van de kerken.

Daarin wordt gehoor gegeven aan de oproep: „den schuilkelde uit; de uniform aan”, de titel van 't beroemd geworden artikel van prof. Schilder in de Ref. van 21-6-'40. Willen we de eerste maanden getrouw beschrijven, dan moeten we met zijn persarbeid beginnen. Hij is dezelfde gebleven: wat hij voor 10 mei 1940 doet, laat hij daarna niet na, evenmin als anderen, van wie we hier ook H. Algra met ere noemen. Het kan helaas niet van alle scribenten gezegd worden, ook niet van alle die later in het kerkelijk conflict zich aan zijn zijde scharen. Reeds in augustus moet hij dit werk staken en gaat de gevangenis voor hem open. Een hervormd predikant vertoeft daarin dan al sinds het einde van juni. De eerste martelaar is hij niet, zoals men nog vaak hoort in onze kring. Schilder mag er 6 december weer uit, maar zijn blad is verdwenen en schrijven, legaal schrijven, wordt hem verboden. Of hij 't later illegaal gedaan heeft, is mij niet bekend. Maar als in 1945 de grote tentoonstelling over het verzet in de Nieuwe Kerk gehouden wordt, hangen vooraan, herinneren we ons, enige nummers van de Reformatie, die eens door christen, jood en heiden zijn gespeld²⁾.

Men zegt wel eens dat met deze artikelen de basis voor het geref. verzet gelegd is, en ik denk niet dat er iemand is die het zal ontkennen. In deel I is zijn werk dan ook niet vergeeten³⁾. Maar ook nu zijn de volgelingen van Barth present, de mannen in de Herv. Kerk, die door hun contacten weten wat in Duitsland met de kerk gebeurd is. Evenals zij tussen 1930 en 1940 vele brochures hebben laten verschijnen, doen ze dat ook nu. De eerste zelfs nog legaal. In de zomer verschijnt de toen veel gelezen brochure van dr. Eijkman: Wij bouwen verder, maar op welken grondslag? In de laatste brief aan „een jongeren tijdgenoot” bespreekt Schilder deze en schrijft dan o.m.: Amice, ik zal over die brochure geen critiekje hier neerpennen. Er staat, vooral aan het slot, heel veel in, dat reeds eerder door ons blad geschreven is. Geen woord kwaad

daarvan. Hij ziet het barthianisme nu in de crisis komen⁴⁾.

Hoe dat ook zij, vanuit deze richting is men zich direct gaan bezinnen op de nieuwe situatie en de grote gevaren voor de kerk en de christenheid. Al in mei beginnen ze te vergaderen, eerst in Leiden, later in Lunteren. Daarom spreekt men van de Lunterse kring, Waarin we aantreffen de predikanten: Koopmans, Buskes, Miskotte, Kroon, de jeugdleiders Eykman en Stufkens en vele anderen. Er is contact met geestverwanten van Schilder; Dr. Dam en Ds. Dondorp hebben vergaderingen bijgewoond⁵⁾. Deze kring is van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling in de Herv. Kerk, heel veel brieven zullen ze schrijven, in kritieke situaties, ja, we lezen ook in de acta van de Geref. kerken: ingekomen een schrijven van ds. Miskotte c.s.⁶⁾.

In de Herv. Kerk zelf staat één man op zijn post de: secretaris van de synode, ds. Gravemeijer. Hij wordt één van de grote figuren in het verzet van de kerken en heeft het initiatief genomen, de protestantse kerken te verenigen in de komende strijd.

De Hervormde synode zendt een uitnodiging aan alle protestantse kerken, 25 juni een afgevaardigde te sturen naar een vergadering voor nader overleg. Zo wordt het Convent der kerken geboren, met als eerste voorzitter, de toen bekende prof. Slotemaker de Bruïne, die met voorzichtige, maar besliste hand de vergaderingen heeft geleid tot het einde van het jaar, als ernstige ziekte hem verhindert verder te werken. Dan volgt dr. Donner hem op en is er al heel veel gebeurd! Het is de Jodenvervolging geweest die de kerk de ogen heeft geopend, schreven we in het eerste artikel. Maar zo gemakkelijk is dat niet gegaan en eenstemmigheid in dezen was er eerst niet.

In september komt de verordening af, dat Joodse ambtenaren niet meer benoemd mogen worden en alle ambtenaren zich moeten laten registreren. In die formulieren staat de vraag of men jood is of nederlander. Niemand had daarop mogen antwoorden, want onze grondwet kent deze onderscheiding niet. Toch heeft minder dan één op de duizend geweigerd⁷⁾. Achteraf zeggen we: hier is het beslissende punt, hier wint de nazi, of verliest hij de slag. En wij weten dat het eerste het geval is geweest. Wat moet de kerk hier doen, nu er toch mensen zijn die in gewetensnood komen? Of heeft de kerk niets te zeggen. De Luth. menen dit laatste: 't is een politieke zaak. Later is men dit anders gaan zien. De zaak komt in het convent, waar van de kant van de Geref. kerken in Hersteld Verband een stuk uitsluiting der Joden ingediend wordt. Men moet hiertegen protesteren, er moet een principiële uitspraak komen. Er is dan veel verschil van mening; prof. H. H. Kuyper, die de Geref. Kerken vertegenwoordigt, en Ds. Buskes, de Geelkerkiaan, staan ook nu lijnrecht tegenover elkaar. Men heeft elkaar gevonden door een veel gematigder protest op te stellen dan ds. Buskes en de zijnen, de Lunterse kring, gewild hadden. Tevens spreekt men af dat in de kerkdiensten van 27 oktober de gemeente hierover ingelicht zal worden en voorlezing van dit protest zal worden gedaan. Meer niet, zo alleen zal het indruk maken. De kerk is immers de enige plaats, waar openlijk tegen het Beest getuigd kan worden? Door de houding van prof. Kuyper is dit niet gebeurd in de gereformeerde kerken, deze zijn geen protestantse kerken, die zondag voor de Hervormingsdag! Daarover is veel te doen geweest, er komen brieven op de synodetafel, en als de hoogleraar in zijn Heraut erover gaat schrijven en zaken uit het convent bespreekt; is de samenwerking bijna verbroken. Enkelens willen niet meer met prof. Kuyper vergaderen, de man die door de bezetters geprezen wordt om zijn juiste kijk op de verhouding kerk-bezetzende macht en wiens houding een man als Van der Vaart Smit, directeur van het Ned. Chr. Persbureau en redacteur van het blad Evangelie en maatschappij doet schrijven, dat de eenheid van de kerken blijkbaar niet zo hecht is als ze lijkt. In de Heraut verschijnen na deze affaire artikelen over de Joden, die men in een geref. krant niet zou verwachten⁸⁾. En ook over andere onderwerpen schudden velen het hoofd. Men heeft intussen een oplossing gevonden.

DER KERKEN KLAGE

*Ontwaak, o Christus kerk!
Laat liefd' in u weer leven!
Of is u 't volksvreemd werk,
Is u het christenmerk
Wel om het even?*

*Zijn er in Hem ooit rassen?
Was Hij niet zelf een Jood?
Vreest gij soms 't Pruisisch bassen,
Hun plumpe laarsenpassen,
Schrijdend ten dood?*

*Die in uw naam voorgaan,
o schande, uw dienaren,
Zie 'k wankelmoedig staan,
Nu vrees hen doet zich aan
Hun zijde scharen.*

*Is dat de zoon van Kuyper,
De leider van zijn volk?
Geeft hij nu als een kuiper
Tusschen spion en gluiper,
Joden den dolk?*

*Wat geldt beginsel nog?
„De vaad'ren bouwden scholen!”
Wie die nog langer poch?
Om 't baantje doet men toch
Wat wordt bevolen.*

*En tachtig jaren strijden
Wordt door dit laf geslacht,
Nu antichrist en heiden
Dreigen met kruis en lijden
Niet meer geacht.*

*Het volk vergeet zijn eer,
De kerk wat Christus leerde,
En die dit schrijft, o Heer,
Zit diep beschaamd hier neer...
Och, of Gij 't keerde.*

*Laat liefde in u weer leven,
Wordt wakker Christus' kerk!
Volg 't woord dat Hij wou geven
Schut uwen broed'ren 't leven
In liefde sterk.*

Prof. Kuyper schrijft dat hij te hardhorend wordt, dat daaraan het misverstand van het niet-voorlezen van het protest te wijten is. Hij blijft nog voorzitter van de deputaten voor de Hoge Overheid tot maart 1941; dan vraagt hij wegens verschillende omstandigheden onthefing, waarin de synode op advies van het moderamen berust.

Het is een droeve historie en zijn optreden heeft verlamd gewerkt.

Ondanks dat steekt de praeses van de synode de loftrumpet in de vergadering van 3 maart 1941: „Prof. dr. H. H. Kuyper beleeft de dag van zijn gouden doctoraat en de dag waarop hij, voor een halve eeuw, tot de dienst des woords werd geroepen. Het zou weinig in zijn geest zijn daar veel van te zeggen. Maar wel wenschen we hem van harte geluk met deze beide gedenkdata, die slechts in het levensboek van zeer enkele theologen voorkomen. In dit opzicht herinnert zijn lange arbeidsdag meer aan die van Beza dan aan Calvijn. Van zijn bediening als pred. profiteerden maar weinige kerken ten volle, doch zijn doctoraat kwam aan al onze kerken ten goede. Schier talloos zijn de welgefundeerde rapporten en adviezen, waarmee hij onze synoden en kerkelijke vergaderingen gediend heeft en nog dient. Zijn geestkracht is nog ongebroken en wat hij ook in dezen tijd van bezetting voor onze kerken deed, was veel en velerlei. Het moderamen kan daarvan getuigen. Wij danken hem voor al die toegewijde arbeid. Moge het heldere licht, dat van Gods aanzicht straalt zijn levensavond in deze donkere tijden opklaren⁹⁾”.

Er zijn ook andere woorden gesproken in die dagen. De teleurstelling over de zo weinig kloekheid tonende kerk wordt zelfs vertolkt in een gedicht, dat afgedrukt wordt in het illegale Nieuw Geuzenliedboek van mei 1941. Het is niet te vinden in het Geuzenliedboek 1940-1945, maar zal straks in de nieuwe, volledige uitgave die voorbereid wordt door de dichter van dit vers, Gerrit Kamphuis, stellig niet ontbreken. Der kerken klage heet het, het wil dus herinneren aan de klacht van Jacob van Maerlant uit de dagen van de middeleeuwse kerk. Die dichter klaagde toen ook over de lauwheid van de kerk in de strijd tegen de vijanden van de christenheid.

Het lijkt ons goed toe dit gedicht hier af te

drukken, érg bekend is het in ieder geval niet¹¹⁾). Dichters zien scherp, Kamphuis geeft een rake tekening van de situatie in de eerste maanden. Het is beslist niet tegen prof. Kuyper alleen gericht: heel de christenheid wordt hier beschuldigd. De schoolstrijd wordt door hem in herinnering geroepen. . . . in 1940 gaven de organisaties het advies de verklaring te tekenen. Het schoolverzet zou later beginnen!

De Duitsers hebben de eerste slag gewonnen. Na het protest aan Seys Inquart, dat niet gepubliceerd mocht worden¹²⁾, schrijft dr. Koopmans zijn brochure „Bijna te laat”, de eerste uit de Lunterse Kring, waarvan er duizenden verspreid zijn. We geven enkele citaten: „We moeten de dingen niet mooier voorstellen dan zij zijn, we doen het beste maar eerlijk toe te geven: wij hebben één slag verloren. We moeten erkennen terzake van de verklaring omtrent de samenstelling van ons bloed zijn we te laat, en hebben wij de slag verloren. Wij moeten ons niet ontveinzen dat de situatie veel moeilijker geworden is doordat wij op het eerste punt geslagen zijn”. En hij vraagt: wat doet u straks, personen en verenigingen? Hij doet een appél op die allen en ook op de Rooms-Katholieke Kerk, opdat die zich ook uit spreke, om te eindigen met een aangrijpend woord, waarvan we deze passage overnemen: „Het christelijk geloof en het goede geweten. Dat zijn de dingen, die op het ogenblik in Nederland in geding zijn. Die Nederlanders, die zich, hoe dan ook, christenen noemen, mogen thans bedenken dat wij onze Heiland in de praktijk moeten volgen. Dat is geen vloek, geen lot, geen plicht, het is een zegen. Want wie in de praktijk het christelijk getuigenis verloochent, dat hij met de mond uitspreekt, die vervreemdt van zijn Verlosser - en dat is een vloek¹³⁾”.

Het stuk heeft grote indruk gemaakt en heeft zijn doel niet gemist. De Rooms-Katholieke Kerk heeft haar besluiten t.a.v. n.s.b.ers gehandhaafd begin 1941 en zij zal onder de voortreffelijke leiding van aartsbisschop De Jong steeds krachtiger tegen de maatregelen optreden. Een jaar later gebeurt het wonder van het samen vergaderen van protestanten en roomskatholieken: In 1942 wordt het convent van kerken het Interkerkelijk Overleg (IKO).

Maar het begin van het verzet der kerken is weinig indrukwekkend geweest en in de gereformeerde kring moet veel goed gemaakt worden. Dat heeft dr. Donner, de latere president van de Hoge Raad, bijzonder goed gedaan. Hij heeft door zijn leiding het vertrouwen hersteld. Hij wordt de voorzitter van het convent als prof. Slotemaker de Bruïne ziek is, later, na diens overlijden in mei 1941, neemt prof. Paul Scholten die over. Straks worden beiden uitgeschakeld door gijzeling en verbanning, maar andere mannen staan klaar om het werk over te nemen. Vooral de naam van dr. J. J. C. van Dijk moet dan genoemd worden. In zeer kritieke ogenblikken heeft hij met de anderen beslissingen moeten nemen, tot ook deze bejaarde man wordt weggesleept. Dan is het dr. A. A. L. Rutgers die verder gaat met het verantwoordelijke werk.

We kunnen geen historisch overzicht geven van de handelingen van het Convent/IKO; daarom stippen we slechts enkele belangrijke gebeurtenissen aan.

Maart 1941. In Berlijn is tot de deportatie besloten. Het verzet is begonnen: de Februaristaking. De Rijkscomm. zegt in een radiorede: ik eis dat ge zult kiezen: met ons of tegen ons. Deze maand is een keerpunt in de geschiedenis van de bezetting. De jodenvervolgning is begonnen. Na de staking worden 18 Nederlanders gefusilleerd. De schoolstrijd begint, want de benoeming van personeel zal door de autoriteiten moeten worden goedgekeurd. Er is zwaar weer op komst. De winterhulp is er, en de, nog niet verplichte, arbeidsdienst wordt georganiseerd. De ogen gaan open. Er komen op de synode brieven binnen: de kerk moet wat doen. Een brief van de Lunterse kring ontbreekt niet¹⁴⁾. Er wordt een kanselboodschap opgesteld door de synode en aan de kerkeraden toegestuurd om op 23 maart, als een bidstond zal worden gehouden, voor te lezen¹⁵⁾. Op die dag wordt in de gereformeerde kerken voor 't eerst een boodschap voorgelezen, wel een erg lang stuk, maar het feit dat dit in het openbaar gebeurt, heeft velen gesterkt.

De afkondiging was de Duitsers ter ore gekomen en daarom arresteerden zij Donner en Gravemeijer drie dagen daarvoor. Beiden zijn zaterdagavond vrij, de Duitsers zijn bang

voor de kerken, ze willen deze niet uitdagen door de in hun ogen grote kerkelijke leiders gevangen te nemen!

Een nieuwe fase is ingeluid. De maatregelen van de bezetter brengen de kerken tot een nog krachtiger houding, met allerlei vragen wendden kerkeraden en particulieren zich tot het IKO. Geregeld vinden besprekingen plaats met de Nederlandse en Duitse instanties. We moeten niet onderschatten wat een zelfbeheersing en wijsheid deze bezoeken van dit college gevraagd hebben. Vooral dr. J. J. C. van Dijk heeft zich voor dit moeilijke werk gegeven, hij was het trouwens die steeds waarschuwde voor te veel contact, daar dit de zelfstandigheid van de kerken zou kunnen schaden. Het zijn de maatregelen tegen de Joden die opnieuw de kerken schokken. Het bordje: verboden voor Joden, is ingevoerd en moet ook op de kerkgebouwen aangebracht worden. . . . De kerk zal echter het enige publieke gebouw zijn en blijven waar de Joden zullen mogen komen. Na een bezoek van dr. Van Dijk wordt de verordening ingetrokken! Of de kerk bij de jodenvervolgning betrokken is! Maar men wil meer, een gesprek met de Rijkscommissaris moet volgen op de vele besprekingen; hij is de verantwoordelijke persoon. Daartoe roept men de hulp in van secr. generaal Schrieke, met wie men een bespreking heeft op 5 januari 1942. Dan kan prof. Scholten nog het woord voeren. Men overhandigt een memorandum, dat voor Seys Inquart bestemd is. En werkelijk, de afgevaardigden van het IKO worden ontvangen.

Op 17 februari 1942 wandelen prof. W. J. Aalders van Groningen, dr. J. J. C. van Dijk en bisschop Van de Loo naar het gebouw aan het Plein, waar de Rijkscommissaris verblijft. Daar spreken zij twee uur met hem; in het gebouw van de Herv. synode liggen ds. Gravemeijer en het personeel in gebed. Het is een gewichtig ogenblik, men doet een indringend beroep op de man, die al deze maatregelen laat uitvoeren. Gerechtigheid, barmhartigheid en gewetensvrijheid zijn echter begrippen die niet voorkomen in het woordenboek van de nazi's. Dit appél is vergeefs geweest: voor de Joden is geen redding te verwachten. Maar 't is de eer van de kerken in ons land dat zij voor al de Joden gepleit hebben vóór de Davidsster werd voorgeschreven en de grote deportaties beginnen. De kerk had ook iets goed te maken, mogen we erbij schrijven¹⁶⁾. In de kerken zal 22 maart bekend gemaakt worden welke stappen zijn ondernomen, maar de Duitsers komen erachter en bedreigen ds. Gravemeijer met de strengste straffen. Ze willen ook weten wie de mededeling opgesteld heeft. Een paar dagen later meldt hij zich bij de Gestapo, wie hij het volgende toevoegt. Hij wilde nu wel vast zeggen dat de kerken onder geen beding op dit punt zouden toegeven, en zich door de Duitse overheid zouden laten voorschrijven wat zij al of niet mochten afkondigen. Hij noch anderen zouden daarbij voor bedreiging, gevangenis of erger wachten. Vanaf het ogenblik dat hijzelf gevangen zou worden genomen, zou hij van al zijn functies in de kerk worden ontheven. Vanaf dat ogenblik had men te doen met een particulier persoon, terwijl dan een ander zijn plaats in de Kerk zou innemen. Indien de Duitse instanties het conflict wilden doorzetten, zou het zeker uitlopen op het vergieten van veel bloed. Dit bloed zou dan een scheidslijn vormen, misschien voor eeuwen, tussen het Duitse en het Nederlandse volk, en dit bloed zou later voor rekening komen van het Duitse volk¹⁷⁾. Zo heeft ds. Gravemeijer daar gesproken: kloeke taal! Dan trekt hij z'n jas aan en gaat naar het bureau van de synode. De verklaring wordt dan op 19 april voorgelezen. En op 26 juli is er al weer een kanselboodschap, en tevens is die dag een bidstond voor de Joden, naar aanleiding van de deportaties die dan begonnen zijn. Het IKO weet het dan alleen zover te krijgen, dat de christen-joden niet weggevoerd zullen worden. Onder protest heeft men die uitzondering aanvaard. Over het voorlezen van het telegram aan de heren Seys Inquart, Christiansen, Rauter en Schmidt zijn de heren van de Sicherheitsdienst erg ontstemd. In de Ned. Herv. Kerk wordt het stuk niet voorgelezen. In de geref. en R.K. kerken gebeurt het wel, met gevolg dat dan veel roomskatholieke Joden worden weggevoerd, onder wie de non Edith Stein, een zeer geleerde, uit Duitsland gevluchte Jodin.

Velen van de lezers zullen zich deze afkondigingen herinneren. Er zijn er nog meer geweest. We noemen hier alleen nog die van 19 mei 1943 over de sterilisatie van gemengd ge-

huwden, die door de B.B.C. is vertaald. We mogen dit bovengrondse verzet, de voorgangers daarin, met eerbied gedenken. Het is misschien niet zo verbazingwekkend dat men in het zojuist verschenen grote gedenkboek: 150 jaar Koninkrijk der Nederlanden slechts één protest heeft afgedrukt, het stuk dat het IKO in februari 1943 heeft verzonden. Daarmee heeft men het werk van de kerken in deze zwarte jaren herdacht. Het is indrukwekkender dan een heel verhaal in een dergelijk werk¹⁸⁾.

Boven deze artikelen hebben we geschreven: Een streep eronder? Dat opschrift is niet origineel, we hebben het geleend van het aprilnummer van het tijdschrift Maatstaf en haasten ons dit mee te delen! In dit nummer wordt door verschillende schrijvers de vraag naar de zin van de herdenking van wat zich in de Tweede Wereldoorlog heeft afgespeeld, beantwoord. Beantwoord met een positief: geen streep eronder. Het gaat ons niet om die antwoorden; ze worden op verschillende manier gegeven, vanuit eigen standpunt. De crisis van het moderne denken kan men eruit leren kennen.

Wij kunnen ook een antwoord geven op de gestelde vraag: de christen mag nimmer het verleden vergeten, want het bepaalt het heden mee. Het is de vraag of de kennis van de laatste periode zo goed bekend is onder ons. Kent men bij ons deze kerk-strijd, wordt die op de scholen verteld?

Dr. L. de Jong maakt het allen die in dezen verantwoordelijk zijn — en dat zijn allereerst de ouders! — heel gemakkelijk. We zijn weer heel blij met dit deel. Hij is de man die in de praktijk het antwoord geeft: geen streep eronder! Ik vermoed, dat hij geen aparte uitzending aan het verzet der kerken zal wijden, daar hij in de verschenen delen erover gesproken heeft; daarom heb ik een paar momenten uit die strijd uitvoeriger verteld. Helaas moet dan erkend worden dat van de Herv. Kerk als kerk meer leiding is uitgegaan dan van de gereformeerde kerken¹⁹⁾. Het lezen van de Acta der synode uit de jaren 1940-'45 is geen plezierige bezigheid. Hoewel de synode bijna permanent vergaderde, haar zitting met een jaar verlengde in 1942, op verzoek ook van de deputaten voor de Hoge Overheid²⁰⁾, worden de meeste artikelen van deze acta gevuld met handelingen die betrekking hebben op een andere kerkstrijd: de broedertwist. Deze overheerst de strijd van de kerk tegen het heidendom. Wellicht overtreft de kennis van de broedertwist die van de in dit artikel besproken strijd van de kerken en is het goed iets daarvan te vertellen. Onder deze historie mag nooit een streep komen te staan!

Groningen.

A. Plaatsman.

¹⁾ Daarover licht ons in: Joseph Kessel, Het Geschenk voor de Führer, met voorwoord van H. R. Trevor-Roper. Dit boek beschrijft 't werk van de Finse masseur Felix Kersten, die van 1939-1945 Himmlers lijfarts was en zijn patiënt geheel van zich afhankelijk maakte. Zelf schreef Kersten zijn memoires in 1948: Klerk en Beul, Himmler van nabij. Felix Kersten is in 1960 overleden.

²⁾ Deze artikelen zijn in 1945 herdrukt in het boek „Bezete Bezit”, Niet in de handel, maar uitgegeven door het „Schildercomité”, dat in 't voorjaar 1944 gevormd is, maar alleen „vrijgemaakte” leden telde.

³⁾ De Bezetting I, pagina 94 en 95.

⁴⁾ Pagina 184-191 in „Bezete Bezit”, brief van 11 augustus.

⁵⁾ Over de Lunterse Kring: Buskes „Waar stond de Kerk?”, 1947, pagina 77-88; „Hoera voor het Leven”, p. 187 v.; Ds. H. C. Touw, I, p. 45 v.

⁶⁾ Acta voortgezette synode van Sneek, 1941, art. 405, 411. Het getuigenis van 23 maart 1941 is op hun initiatief opgesteld!

⁷⁾ Dr. L. de Jong, in Alg. Gesch. der Nederlanden deel 12, pagina 385.

⁸⁾ Dit is een trieste zaak. Ook de Chr. Geref. afgevaardigde, Ds. H. Janssen, was tegen het protest. In de Chr. Geref. kerk is het ook niet voorgelezen. De juiste toedracht zal op grond van archiefonderzoek moeten worden vastgesteld. Het rapp. van de Dep. Hoge Overheid van maart 1941 (acta p. 190-214) daarover, zie art. 416, zitting 4 maart 1941. Zie Delleman, pagina 40 en 79, daarvan afwijkend Touw, I, 133/4. Voor een bloemlezing uit de Heraut-artikelen uit 1940, zie C. Veenhof „In den Chaos”, p. 83-86. In de Chr. Enc. 2e druk, III, 352 schrijft prof. F. W. Grosheide in een kort artikel: „In de Duitse tijd werd het Kuyper onmogelijk gemaakt, de arbeid aan de Heraut voort te zetten”. Het laatste nummer verscheen. . . . 28 jan. 1945. Prof. Kuyper was 20 januari 1945 gestorven. Buskes over deze affaire: „Hoera voor het leven”, p. 183-185. We zijn bijzonder blij met deze „memoires”. Deze subjectieve beschouwingen kunnen we in de geschiedschrijving niet missen. Zie perschouw in Opbouw, 1 november 1963; art. van Ds.

Boerkoel die daar schrijft: „Waarom ik dit stukje historie oprakel; In de eerste plaats mag uit het verleden niet verloren gaan, wat nu niet met zoveel woorden in de officiële acta is vastgelegd. Men kan niets geheel losmaken uit de atmosfeer, die in conflictsituaties haar invloed doen gelden”. Mogen we hier nog eens aan de Persschouwer, prof. Veenhof vragen, of hij wat hij uit de jaren 1930-1945 weet, opschrijft? In het Centraal Weekblad geeft Prof. Waterink dergelijke stukken, die veel waardevolle mededelingen bevatten (zie nummer van 7 november 1963).

⁹⁾ Acta 1941, art. 487, 3; art. 490.

¹⁰⁾ Acta p. 35.

¹¹⁾ In „Waar stond de Kerk?” pagina 63.

¹²⁾ De documentent in Touw II (1946) en in Dellemans grote boek (1950).

¹³⁾ Touw II, 209-216.

¹⁴⁾ In deze maanden verschijnen de vlugschriften „Ons kind in gevaar!”, door Ds. Buskes, omgewerkt door Mr. N. Okma en H. M. van Randwijk, p. 216-222; eveneens Dr. K. H. Miskotte, „Betere Weerstand” 222-227. Illegale brochures van Geref. zijde ben ik niet tegengekomen.

¹⁵⁾ Acta, syn. 1941 - art. 455 - bijl. p. 211-214. Het stuk is opgesteld door een comm. bestaande uit de proff. Ridderbos, Waterink en Berkouwer, Ds. den Houting, ouderling Scholtens en Dr. Donner (adviseur).

¹⁶⁾ H. Isings heeft een tekening van dit onderhoud gemaakt, Delleman, tegenover p. 94.

¹⁷⁾ Touw I, p. 60-61.

¹⁸⁾ Pag. 258/259

¹⁹⁾ Op de bemoeiingen inzake de arbeidsdienst komen we D.V. volgend jaar terug, als we deel IV bespreken.

²⁰⁾ Zie rapport dep. H. O. juni 1943 (acta syn. 1943-1945, p. 416-425). „In verband met de toen hangende kwesties werd het tegen het einde der drie-jarige zittingsperiode van de vorige synode door de deputaten zeer gewenst geacht, deze zittingsperiode te verlengen, zodat de wisseling van synode zou kunnen plaatsvinden in een minder spannende periode in de verhouding tussen kerk en overheid”. Is aan deze overweging wel eens gedacht, toen de bezwaarschriften geschreven werden?

Geschiedenis . . . «tot nut»

(II)

De lezers herkennen hier misschien een uitspraak van Augustinus in, die zo luidt: de geschiedenis verhaalt de gebeurtenissen betrouwbaar en tot nut. We hebben het een vorige keer over deze woorden van de kerkvader gehad om te laten zien, hoe weinig kijk hij had op het vellen van een historisch oordeel. Maar juist in dat oordeel kan natuurlijk een „magazijn van lering” schuilen. Zo is de geschiedenis dan inderdaad „tot nut”.

Met deze strekking geef ik U een stukje van een Griekse geschiedschrijver. Hij leefde plusminus vier honderd veertig voor Chr., in de tijd, waarin het nationale leven der Grieken zijn hoogtepunt bereikte: na de vrijheidsoorlogen tegen de Perzen. Onze schrijver, Herodotus, heeft heel de episode van het wereldgebeuren beschreven vanuit één gezichtspunt: de strijd van Oost tegen West. Zo is hij boven het kroniekmatige uitgekomen en met recht de „vader der geschiedenis” geworden. Een belangrijk man dus; en een boeiend verteller.

In zijn verhaal vormt de slag bij Marathon een hoogtepunt. Door de Marathonloop en de schaaamarathon kennen we allen die naam wel. Daar bij Marathon, in Oost Griekenland, is in vier honderd negentig een belangrijke slag tegen de Perzen gewonnen. Onmiddellijk na de slag is een „dagloper”, een ijlbode, die de hele dag door kon hardlopen, naar Athene vertrokken. Hij heeft de veertig K.M. afgelegd, en kon nog één woord uitbrengen: „We zijn overwinnaars”. Toen stierf hij.

Marathon brengt ons dus in de tijd van de vrijheidsoorlogen. Uit de Schrift weten we, dat het juk van de Perzische overheersers een betrekkelijk zacht juk was. Bewust zochten ze een andere politiek dan de wrede Assyriërs. Vele volken hebben zich dan ook zonder veel moeite onder hun heerschappij geschikt. Vooral adellijke familie's, die hun invloed zagen tanen, vonden het verlokkelijk om onder het Perzische schild hun heerserspositie voort te zetten. Maar hoe mild het regime ook, vergelijkenderwijs, mocht wezen, het was en bleef overheersing.

Op het program van actie van de Perzische koning stond ook Griekenland. Een eerste expeditie werd bij de kaap Athos, twee jaar vóór Marathon, door storm belopen en is jammerlijk mislukt. Deze keer zou het beter worden gedaan. Er was contact gemaakt met aanhangers van de oude heersende familie in Athene; en nu was een flinke expeditie op weg.

Dat was een zware bedreiging. Maar de Grieken waren ook actief. Niet alleen de Atheners, hoewel het in de eerste plaats tegen hen ging, maar ook anderen maakten zich op om het Perzische gevaar, het nationale gevaar te keren. Maar aanvankelijk stonden de Atheners er vrijwel alleen voor. De eerste landing, die de Perzen beproefden, werd bij Marathon teruggeslagen. Dat was eigenlijk een ondenkbaar succes. Een klein landleger had het leger van Perzische edelen verslagen! Zo groot is de indruk van dit wapenfeit geweest, dat de Perzische hoofdmacht verder het maar niet op strijden heeft laten aankomen. Terwijl de slag bij Marathon, militair gezien, slechts een tactisch succes is geweest.

Maar de geestelijke factoren maakten het tot een strategische overwinning van formaat. Wat „een goede courage vermag”!

Sedert dien gelden de Hellenen als een zeer vrijheidlievend volk, als de strijders bij uitstek voor de vrijheid en tegenstanders van elke onderdrukking. En van de Grieken nog weer speciaal de Atheners! Die inderdaad telkens de spits hebben afgebeten. En elke Athener zag zich zelf als het ware afgebeeld in het standbeeld van de tyrannendoders Harmodios en Aristogeiton. Dat waren Grieken, dat waren nu Atheners!

Wanneer we Herodotus verder lezen, na het verslag van de slag bij Marathon, dan komt eerst een stuk familie-historie, dat een modern schrijver achter in zijn boek apart zou behandelen. Het eigenlijke geschiedverhaal gaat dan later weer verder. Ik citeer hier voor U het stuk, dat wij dus dadelijk achter de slag bij Marathon zouden plaatsen. Het is goed nog even te memoreren, dat de Atheense aanvoerder bij Marathon een zekere Miltiades was geweest.

„Na zijn overwinning bij Marathon is Miltiades, die daarvoor reeds in hoog aanzien stond bij de Atheners, nog meer een man van aanzien geworden. En hij vroeg zeventig schepen, een landstrijdmacht en geld aan de Atheners, zonder te kennen te geven, naar welk land hij zou optrekken; maar hij zei, dat hij hen rijk zou maken, als ze hem volgden. Want hij zou hen naar zulk een land brengen, moesten ze begrijpen, waar ze zonder moeite een hele schat aan goud vandaan zouden kunnen halen. Met deze woorden vroeg hij de schepen, en de Atheners, daardoor in geestdrift geraakt, gaven ze. En Miltiades voer met die strijdmacht naar Paros.”

Om dit korte stukje op zijn merites te kunnen beoordelen, moet men weten, dat Paros een Grieks eilandje is, door Grieken bewoond. Het smoesje, dat de aanval goedpraten moest, was er natuurlijk ook wel, en Herodotus geeft het getrouw. Maar dat doet hier niet ter zake.

Waar het wel op aankomt: het schrijnende, dat de grote vrijheidsstrijder, met de volledige medewerking van de stad bij uitstek der vrijheidsstrijders, dadelijk nadat ze zelf in de vrijheidsstrijd „aan de strik ontkomen” waren, er doodgemoedereerd op uittrekken om andere Grieken te onderwerpen, dat wil dus zeggen, van hun vrijheid te beroven! Andere Grieken, die deelden in hetzelfde nationale religieuze leven van offers en grote feesten. Werkelijk nationale feesten.

Dit onvoorstelbare van de vrijheidsstrijder, die gaat knechten, vinden we op een andere manier terug in een punt dichtje uit Athene. Daarin wordt als hoogste ideaal gesteld van elke Atheense burger, die in de politiek niets anders deed dan roemen in de democratie, om één dag tyran te kunnen zijn: dan had hij zich wel veiliggesteld. De vrijheid was natuurlijk best en heerlijk, maar . . .

Tussen haakjes, vrijheid had voor deze mensen een andere inhoud dan het individualistische vrijheidsideaal van onze tijden. Niet wetteloosheid, maar een leven onder wetten,

die wettig waren gegeven, dat was vrijheid. Want indien de wetten wettig waren gegeven, dan had elke burger daar het zijne voor en tegen kunnen zeggen. Bij overheersing was die medewerking uit, was de wet dus onwettig en een ondragelijk juk.

En dwars tegen dit gevoel voor wet en vrijheid, wij zouden haast zeggen: tegen hun A.R. inslag in, werkt dit andere motief. Zelf vrij, en dan over een ander de baas spelen. Wie niet tot hun polis behoorde, zagen ze o, zo gemakkelijk als inlijvingscandidaat. Die dan géén burger werd. Dat was privilege voor de voorstanders van de vrijheid.

U ziet: de basis der Griekse vrijheid was maar smal. Het recht van de sterkste brak voortdurend aan de muren van het vrijheidsgebouw.

En hier komt het „tot nut”; want het is een exempel.

Ik las n.l. onlangs in een kerkbode, dat de verdraagzaamheid, die bij de Vrijmaking werd geponeerd, gevraagd en geboden, toch geen basis voor ons Vrijgemaakte leven kon zijn. Het werd geschreven door één der vrijheidsstrijders, wiens naam met ere in de annalen der Vrijmaking wordt genoemd, die er alles voor heeft overgehad, dat de „binding” werd weggenomen. Hoewel de binders meenden, dat ze godzalig bonden, was er een historisch recht voor het standpunt, dat nu werd veroordeeld. Vrijheid, die vrijheid moest er in de kerk zijn, zonder juk van een theologie. Natuurlijk werd de overmachtige tegenstander zijn standpunt en kijk op de zaak van harte gegund. Maar de Christelijke vrijheid moest gehandhaafd blijven. En dat was ook zo!

Die strijd is toen wel in een tactische nederlaag geëindigd; maar die is achteraf toch een strategische overwinning gebleken: nergens wordt de „binding” meer toegepast!

Maar nu zien we dit! En we wrijven de ogen uit bij zo'n kerkbode-artikel. Het vrijheidsideaal van de Vrijmaking blijkt ineens niet alleen Gereformeerde maar ook Griekse trekken te hebben. Want wanneer je een inzicht kunt voorschrijven en opleggen aan anderen, dan geldt: ieder wil graag één dag tyran wezen!

Maar als de Schrift ons toch gelijk geeft! zegt men dan. Dan is het toch volstrekt geoorloofd?

Zo stond het ook in '44/'46! De één zei, dat de Schrift de veronderstelling eiste, de ander, dat hij ze op grond van de Schrift juist verwierp. En de minderheid heeft gesmeekt om de vrijheid! En die tenslotte genomen. In de moeilijke weg der Vrijmaking.

Na de slag waren we natuurlijk onder de indruk van het gebeuren, en van de woorden, die we spraken. We erkenden de norm, die bij de Vrijmaking was gehanteerd, ook voor het kerkelijke leven, dat we weer moesten opbouwen. Maar dat is nu al weer achttien jaar verleden. Er bleken nog steeds verschillen te zijn. Die Gereformeerde theologen natuurlijk dadelijk tot op de bodem der Schrift hebben doorschouwd. Helaas zonder elkaar in de meeste gevallen te overtuigen. Het gaat ook niet over de allereerste dingen.

En nu blijkt plotseling de norm der verdraagzaamheid op de achtergrond te raken. Een norm, die toch feitelijk de Vrijmaking mogelijk maakte. Wat niet ten volle Schriftuurlijk is en dus het kerkleven schaad, mag niet geduld. Dat was de teneur van het kerkbode-artikel. En daar zijn we dan!

Hoe het aflopen zal? „Tot nut” de afloop in Griekenland. Daar zijn na de vrijheidsstrijd de kampioenen voor de vrijheid een strijd op leven en dood begonnen om elkaar van de vrijheid te beroven. Het eind was een arm, verwaarloosd en ontvolkt gebied, dat bij „algemene maatregel van bestuur” door Rome, de grote slokop werd ingelijfd. De slimme politici van Rome keken scherp toe!

Nog kijken slimme politici ook in de kerk scherp toe. En ook kerkelijk is er een slokop.

We moeten maar goed voor ogen houden, dat we in de grote dagen van de vrijheidsstrijd opgeroepen hebben tot katholiciteit. Dat is de kerk die voor allen open staat en voor allen voldoende is, die hun leven in Christus hebben.

Want we moeten ook bedenken, dat onze mensen, evenmin als de Grieken, dwangheerschappij niet verdragen. Maar die kan er in een echt katholieke kerk ook niet zijn. Daarvoor is ze te ruim!

PERSCHOUW

„Honest to God”, een opzienbarend boek

In Engeland is een boek verschenen dat een ontstellend staal is van het moderne Christendom van onze dagen. We vergeten wel eens te veel, dat het „modernisme” van nu er heel anders uitziet dan dat van een halve eeuw geleden. Ja het is anders maar niet beter. Veeleer slechter. Het door mij bedoelde boek kan het ons leren. En hoezeer het de vertolking is van wat er in de moderne christenen leeft blijkt wel daaruit dat er in korte tijd meer dan 300.000 exemplaren van werden verkocht.

In „Church and Nation”, een in Canada verschijnende periodiek verschenen een paar heldere artikelen over deze publikatie. Ik neem ze graag in „Opbouw” over. Ze zijn van de hand van dr R. Kooistra.

Hier volgt het eerste stuk

Achtergrond

De Engelse bisschop van de Anglican Church, Dr. J. A. T. Robinson heeft een boek geschreven onder bovenstaande titel (zonder de aanhalingstekens en het vraagteken, natuurlijk). Het is een titel die klinkt als een vloek. Want U moet deze woorden niet letterlijk vertalen als bijv.: een poging om recht te staan tegenover God. De bedoeling van Robinson is niet ons van het leugenachtige en het geveinsde af te helpen in onze verhouding tot God, tenminste niet in de zin zoals dat gewoonlijk onder ons wordt verstaan. Maar deze titel doet ons denken aan de ruwe taal van de man, die zegt: „I swear it, honest to God”. De laatste eerlijkheid van velen is die van de vloek. Nu gaat het Robinson niet om die vloek, maar wel om die laatste, rauwe eerlijkheid. Het gaat hem om de naakte waarheid, zonder franje. Honest to God betekent dus zo ongeveer „zonder er doekjes om te winden”, maar het klinkt veel banaler en onbeholpener. In „Gereformeerd Weekblad” heeft Dr. G. Th. Rothuizen deze titel vertaald met (vergeef me de onparlementaire uitdrukking): zonder flauwekul. Men zegt dat Mrs. Robinson haar man de suggestie van deze titel heeft gegeven.

Zo ligt dan voor ons een boek van een Anglicaanse bisschop, dat handelt over de Heilige Schrift, de kerk, het geloof, het gebed en vele andere aspecten van het Christelijk leven, een boek, met — op zijn zachtst uitgedrukt — een dubbelzinnige titel. De halve vloek van de titel wordt het beeld (the image) en het symbool van de laatste waarheid.

Deze laatste waarheid (naar het oordeel van Robinson) heeft niet nagelaten diepe indruk te maken. Over het algemeen zijn studenten niet te zeer geïnteresseerd in geschriften van kerkelijke funktionarissen, maar een engelse onderwijsdeskundige vertelde me het boek van bisschop Robinson in de handen van vele studenten gezien te hebben op het campus van menige engelse universiteit.

De halve vloek van Robinson heeft blijkbaar ingeslagen. Velen hebben er naar gegrepen en er in gelezen terwijl ze zich voorbereiden voor hun levenstaak. Mij werd tevens verteld dat het juist niet de theologen waren, die het meest geïnteresseerd waren bij dit boek. Honest to God kwam uit als een paperback in Maart van dit jaar en het beleefde in de maand van zijn verschijning reeds zijn vierde druk. They sold like hotcakes.

Dit wil niet zeggen dat de ontvangst van dit boek een algeheel gunstige is te noemen. Er zijn Anglicaanse Christenen — en onder hen voraanstaande mensen, zoals bijv. Dr. Philip Huges, die ook onder ons bekend is door zijn activiteit in The International Association for Reformed Faith and Action, — die van mening zijn dat Robinson door dit boek overtuigend heeft bewezen, dat hij zijn ambt behoort neer te leggen en die het betreuren dat er in de Anglicaanse kerk van de leertucht zo goed als niets is overgebleven. Anderen echter vereren Robinson als de man die de woordvoerder durft te zijn voor een nieuwe en ook voor de moderne mens aanvaardbare vorm van Christelijke religie.

Dit is ook de reden van Robinson's succes bij de studenten in Engeland. Velen hunner worden blijkbaar geplaagd door een onrustig geweten. Zij hebben het geloof der vaders voor leer en leven, in theorie en praktijk, zo ongeveer vaarwel gezegd en behelpen zich moedig met hun wetenschappelijke onzekerheden en agnosticisme, maar dat betekent nog niet, dat zij nu ook alles vergeten hebben wat hun in vroeger dagen onderwezen werd in huis, op zondagsschool en in de kerk. Zij hopen dat zij in Robinson de man gevonden hebben, die „de” oplossing heeft. Is er een mogelijkheid het oude vaarwel te zeggen en toch „honest to God” te zijn? Is er een geloof zonder de „onwetenschappelijkheid” van de Bijbel? Kan men, zo vraagt men, het bovennatuurlijke verwerpen en toch een Christen zijn? (We zullen later nog aantonen, dat zoals dikwijls, de vraagstelling zelf reeds

scheefgetrokken is en dat daardoor dus ook het antwoord buiten de werkelijke stand van zaken komt te staan.)

Het pogen van bisschop Robinson is allermintst nieuw te noemen. In het begin van de geschiedenis van de Christelijke kerk ontmoeten we de zgn. Apologeten, de verdedigers van het geloof, die een verbindingsschakel vormen tussen de apostolische vaders (leerlingen van de apostelen) en de martelaren enerzijds en de latere gnostiek (een wijsgerige stroming, die het Christendom inpast in het bestaande filosofisch denken) anderzijds. Onder deze apologeten blijft Justinus Martyr ook na zijn bekring de (heidense) filosofenmantel dragen.

Aan het einde van de achttiende eeuw (in 1799) schreef Friedrich Schleiermacher een boek over de religie, waarin hij zich richt tot de „ontwikkelden, de welopgevoeden, onder de verachters van de religie”, waarin hij een grootse poging onderneemt het vigerende rationalisme van zijn dagen te doorbreken en een aanvaardbare vorm van het Christelijk geloof voor te stellen aan de mens van de negentiende eeuw.

Het schijnt wel dat het moeilijker is voor een intellectueel in te gaan in het koninkrijk der hemelen dan voor een kameel om door het oog van een naald te kruipen. Het oog des geloofs wordt dikwijls verblind door het oog van de naald van de wetenschap en aldus verblind blijft menigeen staan buiten het koninkrijk der hemelen. Velen zeggen niet „ik wil niet”, maar „ik wilde, dat ik kon, maar ik kan niet”. Waarom kan de moderne mens (van alle eeuwen) niet geloven? In wezen is het altijd het conflict tussen openbaring en autonomie. Als het Christendom de religie van de goddelijke openbaring is, dan moet ik mijn autonomie, mijn eigenwettelijkheid, prijsgeven. Tenzij — en hier ligt de mogelijkheid van mensen zoals Schleiermacher en Robinson — tenzij die goddelijke openbaring juist openbaart dat ik mijn autonomie, mijn eigenwettelijkheid, moet volgen.

Bisschop Robinson is zichzelf terdege bewust geweest van de reacties, die zijn boek zou kunnen veroorzaken. In het voorwoord merkt hij op: „Wat ik getracht heb te zeggen... moge radikaal schijnen en menigeen zal het ongetwijfeld kettters vinden. Waar ik echter tamelijk zeker van ben is, dat, later, van dit boek gezegd zal worden, dat het niet radikaal genoeg geweest is.”

Eén van de gedachten, die Robinson verdedigt — en waarop we in een volgend artikel nader ingaan — is dat God niet „daar boven”, „daar ginds” is, maar dat God alleen „de diepte van het leven” voorstelt.

Hij deelt ons mede (blz. 126) dat, toen hij eens deze gedachte in een kerkblad had uitgewerkt, dit artikel twee reacties uitlokte. De eerste was er één van diepe dankbaarheid van iemand, die daardoor tot een geheel nieuw verstaan van de betekenis van God (ja, zo staat het er!) gekomen was en de tweede reactie kwam van een zeer oprecht orthodox kerklid, die van mening was dat het artikel godslasterlijke ketterij voorstond.

In zekere zin is het merkwaardig dat dit boek zulk een deining heeft veroorzaakt. Zoals ik al zei, Robinson is niet oorspronkelijk. U kunt dat in dit boek ook zien. Bijna alles wat Robinson ons te zeggen heeft, is door anderen reeds gezegd en wordt door hem met instemming aangehaald. D. Bonhoeffer, R. Bultmann, J. Wren Lewis en vooral ook Paul Tillich zijn zijn „kerkvaders” of „oude schrijvers”. De verdienste van Robinson is echter dat hij een uitstekende verbindende tekst weet te schrijven en een meester is in scherpe formuleringen.

Het boekje spreekt over God en Christus, over de heiligmaking en „de nieuwe moraal”, terwijl het slothoofdstuk zich vooral ook met de plaats en de betekenis van de kerk bezig houdt.

In het tweede artikel bespreekt dr Koolstra de vraag hoe Robinson over God spreekt.

„Het einde van het theïsme?”

Onder deze titel, dus zonder aanhalingstekens maar met het vraagteken, begint de bisschop zijn tweede hoofdstuk. Het opent met de volgende stelling: „Traditionele christelijke theologie is gegrond op de bewijzen voor het bestaan van God.” En hier gaat het dus meteen mis met Robinson. Als hij alleen zulk een traditionele, christelijke theologie kent, die van mening zou zijn, dat we God's bestaan eerst moeten „bewijzen” (wie zijn wij om dat te doen?) dan is Robinson opgegroeid in de grootst mogelijke theologische armoede. We kunnen ons dit haast niet voorstellen. En we kunnen haast niet aannemen dat Robinson vroeger of later geen enkel boek in handen gehad heeft van de „traditionele christelijke theologie” waarin over de bewijzen voor het bestaan van God tenminste kritisch en met grote reserve gesproken werd. Het is voor een christen-theoloog haast onvoorstelbaar en onverontschuldigbaar over God te schrijven, terwijl hij van de voor zijn tijd geschreven theologie alleen een karikatuur weet aan te bieden.

Als ons geloof in God gebaseerd zou zijn op onze bewijzen voor het bestaan van God, dan zouden we enerzijds zeer wankel staan en anderzijds zou het zeer de vraag zijn of de god, wiens bestaan wij bewezen hadden, wel de enig ware God van de Bijbel zou zijn.

In dit verband stelt Robinson de vraag of het Christendom noodzakelijkerwijs supernaturalistisch moet zijn. Is God bovennatuurlijk volgens de gangbare orthodoxe opvatting? Belijdt de gemeente haar geloof in een bovennatuurlijke God? Is dat geloof in een bovennatuurlijke God hetzelfde als te belijden: „Ik geloof in God, de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde?”

Ik heb het woord „bovennatuurlijk” in verband met God altijd wat oneerbiedig gevonden. Het is net alsof wij God neerhalen tot ons vlak en dan het geheel overzien om zo tot de gedachte te komen dat dit „geheel” bestaat uit twee „delen”, uit twee verdiepingen, een benedenverdieping voor al het natuurlijke en een bovenverdieping voor alles wat iets meer is. God wordt benoemd naar het geschapene.

Bovendien is het woord „bovennatuurlijk” ook onduidelijk. Sommigen gebruiken het natuurlijke in tegenstelling met het geestelijke. Als Paulus schrijft dat het geestelijke niet eerst komt, maar het natuurlijke, denkt hij niet aan God, maar aan de mens. Vandaar dat hij spreekt over een „geestelijk lichaam”. Zo'n geestelijk lichaam zou dus volgens sommigen tevens bovennatuurlijk zijn. En hoe staat het met de engelen en met de hemel?

Het is daarom veel duidelijker en veel meer een antwoord op de openbaring der H. Schrift als we met de Apostolische Geloofsbelijdenis de grens zien tussen de Schepper en het geschapene.

Het is juist om te zeggen, naar analogie van de term „ongeschapen”, dat God on-natuurlijk is dan boven-natuurlijk. Maar het woord on-natuurlijk heeft ook weer bijbetekenissen die ongewenst zijn in ons stamelen over God.

In het tweede gebod heeft de Here ons Zelf gezegd, dat wij van Hem geen beeld zullen maken om te aanbidden, waarbij de Here ook spreekt van gestalten, geïnspireerd door wat boven in de hemel is. Ook de theologie kan in beeldendienst verzeild raken — en dat heel gemakkelijk — wanneer zij allerlei filosofische onderscheidingen projecteert in haar verstaan van God. God wordt dan een bovennatuurlijk „Ding” en bij de gratie van ons denken een „Ding an sich”. Dan zijn we al ver afgedwaald van de geopenbaarde religie, die God „Abba, Vader” noemt.

Maar nu terug naar Robinson, die dus uitgaat van een onhoudbaar dilemma, als hij de vraag stelt of een Christen supernaturalistisch moet zijn.

Robinson's gedachten over God

Robinson wil geen Deïsm, geen god, die de wereld schiep en er zich verder niets van aan trekt, geen god, op een afstand, „als een rijke tante in Australië”. Maar hij betwijfelt of het Theïsme, het geloof in een persoonlijk God, het enige alternatief is. Sommigen denken dat, volgens Robinson, en komen dan, zoals Julian Huxley, tot het dilemma, dat we of een „dualistic supernaturalism” moeten aanvaarden of een „unitary naturalism”. Huxley kiest voor het laatste. Het geloof in goden is volgens hem alleen maar deel van de menselijke evolutiegang. Die fase zijn we nu reeds lang gepasseerd. De ware religie bestaat volgens Huxley in het zich invoegen van de mens in het evolutieproces, dat ons brengt tot een steeds hogere vorm van zelfbewustzijn. Hij zegt het scherp geformuleerd aldus: „Spoedig zal het voor een intelligent en gestudeerd mens even onmogelijk zijn te geloven in god als het nu reeds is te geloven dat de aarde vierkant is.”

Robinson wil niet geheel met Huxley meegaan. Maar hoe kan hij ontsnappen aan de strik, waarin hij zelf zijn hoofd gestoken heeft? Ik zie, ook in zijn boek, geen andere methode, dan dat hij aan de strik een wat vromere naam geeft dan Huxley. Hij spreekt niet over God als „het evolutieproces”, maar meer als „de diepte”. God is niet „een” wezen, maar „zijn”. God is het absolute zijn, niet het wezen dat ver uit de hoogte op ons neerziet, maar onze laatste realiteit.

Hoe zullen we God op de nieuwe manier leren kennen?

Robinson verwijst ons naar Paul Tillich, die het aldus heeft uitgedrukt: „Je moet alles vergeten wat je op de traditionele wijze over God hebt geleerd en misschien zelfs het woord God”.

Het blijkt uit Robinson's onderzoek dat atheïsten geen godloochenars zijn, maar slechts anti-theïsten. Robinson is het eens met Martin Buber, dat een man, die gelooft dat hij godloos is, als hij zich met zijn hele zijn wijdt aan het GIJ van zijn leven, als een GIJ dat niet door een ander begrensd wordt, dat zulk een man zich dan richt tot God. De godloze kan toch nog een kind God's zijn op deze manier.

God is de laatste grond van ons bestaan, de liefde-grond van ons leven. Eigenlijk heeft Ro-

binson dan maar één restrictie. Hij wil de uitspraak van Johannes „God is liefde”, niet omkeren tot „liefde is God”. Hij wil handhaven dat liefde uit God is. Het is eigenlijk vreemd gesteld met Robinson. Telkens en telkens weer maakt hij God onzijdig. God is een het. God is de diepte en de grond van ons bestaan. God is het diepe, het fundamentele in ons. Zo heeft hij al veel prijsgegeven. Maar nu, op het laatste moment, protesteert hij tegen de laatste konklusie van zijn eigen standpunt, door te zeggen: niet liefde is God, maar God is liefde. Is dit misschien nog een „theïstisch, een supernaturalistisch overblijfsel van de traditie waarin hij werd opgevoed”? Het schijnt zo, ook om deze reden, dat Robinson, hoewel hij protesteert, toch niet erg konsekvent is in zijn protest. Telkens weer neigt hij tot het „liefde is God”, in plaats van het Bijbelse „God is liefde”.

Robinson geeft de autoriteit van de Bijbel prijs wat betreft de Bijbelse voorstelling van God. „De hele wereldbeschouwing van de Bijbel is, ongetwijfeld, onbeschaamd supernaturalistisch,” schrijft hij. De Bijbel komt tot ons in het gewaad van de mythe en moet daarom geontmythologiseerd worden. De verhalen over de schepping en de val geven de waarheid over de mens en heelal niet in de vorm van geschiedenis, maar in die van de mythe. Het advies, dat we daarom krijgen is, om te leven, alsof God niet bestond. Bonhoeffer zou gezegd hebben dat God ons wil leren dat wij heel goed zonder Hem kunnen en voortkunnen. Ik betwijfel het of Robinson op dit punt Bonhoeffer recht laat wedervaren.

Nu moet ge Robinson's positie toch wel onderscheiden van het oud-vrijzinnige standpunt. Misschien kan men verdedigen, dat mensen zoals Robinson en Tillich geen verdediging hebben overgehouden tegenover dit vroegere naturalistisch rationalisme. Dit is zeer wel mogelijk. Toch mogen we hen niet maar gewoon op één lijn stellen met deze vrijzinnigen.

Vooraf Bultmann heeft van Kierkegaard en Karl Barth geleerd dat God „de gans Andere” is. Hoe kan dit nu gerijmd worden met het standpunt dat God de grond van ons bestaan en de diepte van onszelf is? Tillich plaatst daartoe een tweetal bijvoeglijke naamwoorden bij zijn „naturalisme”. Hij wil niet het gewone naturalisme (er is alleen natuur en geen God of god), maar hij belijdt een „zelf-transcendent of een extatisch naturalisme”. De god in het diepst van onze gedachten is toch anders, verschillend.

Men zou misschien het best kunnen zeggen, dat Robinson strijdt voor het behoud van een religieus naturalisme. Hij wil alleen niet roemen in de grootheid van de mens, maar hij wil de mens toch nog laten knielen voor de grootheid in de mens. Ergens wordt het menselijke goddelijk en ergens wordt het goddelijke „god”. Hoe en waar, dat blijft een mysterie.

Het is wel duidelijk dat we ook hier te maken hebben met een religie zonder openbaring (Religion without Revelation, is de titel van een boek van Julian Huxley). We gaan hierbij de weg op van een subjectivisme, dat de mens maakt tot maatstaf van alle dingen en ook van God.

Het is de vraag of Robinson als hij gelijk zou hebben niet inderdaad niet radikaal genoeg zou zijn geweest. Zou het dan niet beter zijn met Huxley het evolutieproces maar te aanvaarden als „onze Vader, die in de wereld is”. Kan men de religie zo omvormen als Robinson dit doet en toch nog een plaats overhouden voor de religieuze beleving? Wat moet er zo terecht komen van de kerk, het sakrament en het gebed? Geen wonder dat Robinson erkent dat hij niet behoort tot de „praying type”.

Het Immanuel, God met ons, uit de Schrift als naam van de Zaligmaker wordt, alle mooie bijvoegelijke naamwoorden ten spijt, God in ons. Volgens deze regel wordt de H. Schrift opnieuw uitgelegd. Een volgend maal zullen we nagaan waartoe dit leidt.

Slot

Voor ditmaal echter willen we besluiten met twee zinnen uit het eerste hoofdstuk van Calvin's Institutie, waarin we een geheel ander geluid beluisteren. Calvin begint zijn boek met te schrijven: „Nagenoeg de ganse hoofdinhoud van onze wijsheid, die verdient voor de ware en hechte wijsheid gehouden te worden, bestaat uit twee delen, de kennis van God en de kennis van onszelf”. Men komt niet tot de ware wijsheid door de kennis van God in de kennis van zichzelf te zoeken. Alle zelftranscendentie is naar God's Woord afgoderij. En hoe zou het ooit mogelijk zijn voor de mens in zichzelf God te ontmoeten? Calvin schrijft daarvan: „Voornamelijk noopt onze jammerlijke gevallen staat, in welke ons de val van de eerste mens geworpen heeft, ons de ogen opwaarts te heffen, niet alleen opdat wij, nooddrufftig en hongereg, vandaar zouden begeren wat ons ontbreekt, maar ook opdat wij, door vrees wakker geschud, ootmoed zouden leren... Wij kunnen niet eerder ons in ernst opheffen tot Hem, dan nadat wij begonnen zijn onszelf te mishagen.”

Robinson hoort Calvin vragen: „wie rust niet

in zichzelf, zolang hij aan zichzelf onbekend is?”

Op deze vraag blijft hij het antwoord schuldig.

In boeken als deze krijgen we te doen met dat „christendom” waartegen de werkelijke strijd van de kerk in onze dagen gaat, in ieder geval moet gaan.

C. V.

KERKNIEUWS

Beroepen te Nagele (NOP) bij accl.: G. Mul te Rozenburg.

Aangenomen naar Niezijl-Kommerzijl: A. R. Bosman van Ten Boer.

Bedankt voor de Can. Ref. Church te Smithers (B.C.): G. Mulders te Ulrum.

ADRESSEN:

Ds. J. Meyer, voorheen pred. van Oldehove: 't Harde, Hertog Karelweg 8, tel. 05255-411; **Hengelo**, scriba Geref. Kerk: F. H. ter Horst, Krabbenbosweg 279, tel. (05400) 16791, Hengelo.

Stichting Gereformeerde Bejaarden Centrum

Het bestuur van het Gereformeerde Bejaarden Centrum d' Amandelboom te Bilthoven heeft tot Directrice benoemd zr. Jac. de Vries te Leeuwarden. Zij was eerder werkzaam o.a. in de Talmastichting te Veenwouden en de „Sionsberg” te Dokkum.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOL

De senaat van de Theologische Hogeschool deelt mede, dat hij een openbare academische samenkomst heeft uitgeschreven op vrijdag 6 december 1963, in welke prof. C. Veenhof, na het uitspreken van een rede, het rectoraat zal overdragen aan prof. dr L. Doekes.

De samenkomst wordt belegd in de aula der Hogeschool, Broederweg 15, Kampen; het aanvangsuur is gesteld op 19.30 uur (half acht); belangstellenden worden verzocht uiterlijk 19.15 (kwart over zeven) aanwezig te zijn.

Voor de senaat, J. Kamphuis, ht. secretaris.

Voor het **propaedeutisch examen** slaagden de heren: R. T. Urban, Weversburen 21, Drachten en de heer D. Grutter, Geraniumstraat 60, Enschede.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS

Piet wacht.

Piet is 12 jaar en verblijft nu ongeveer 9 maanden in een humanistisch tehuis. Hij moet daar nu weg. Geadviseerd wordt voor hem een pleeggezin te zoeken in de **provincie Groningen**, doch

niet in de stad. Het moet een gezin met kinderen zijn, die óf ouder óf jonger zijn dan Piet zelf is. Voorkeur wordt gegeven aan een plaats waar een lagere technische school aanwezig is.

In het rapport staat: „...is een fijngevoelig, trouw en in wezen kostelijk kind... In wezen is hij een religieus kind, dat het niet gemakkelijk met God op een akkoordje gooit.”

Piet wacht...
Ouders in de provincie Groningen: U kunt Piet helpen!
Hoelang moet Piet nog wachten?

Onze onmacht.

Wij kunnen Piet niet direct helpen. **We hebben geen tehuis** om hem tijdelijk op te vangen. Els van de vorige keer en Piet nu vormen geen uitzondering.

Het is onze bede, dat onze onmacht spoedig in kracht mag veranderen.

Al zoveel gedaan?

Ja?

Vorige week hebben alle kerken de mededeling ontvangen, dat van het begin van de actie tot 30 september 1963 van 158 kerken nog niets of een gedeelte van het voor het tehuis gevraagde bedrag werd ontvangen en dat over 1962 door 63 kerken niets werd bijgedragen in de kosten voor het normale werk der Stichting.

Al zoveel gedaan?

De boom wordt gekend aan zijn vruchten — de daden!

Broeders ambtsdragers, komt tot de daad!

Wat anderen deden.

De 16 novieten, dit jaar voor het eerst ingeschreven als student, leden van V.G.S. Amsterdam, hebben een dag moeten werken voor het tehuis. Opbrengst?... f 165,59. Wij wensen de novieten een even succesvolle studie toe. Voor ons is het een dubbele vreugde omdat wij hiermede ook de studenten onder de deelnemers aan de actie mogen weten. Een zinvolle ontgroening!

Via de post bereikte ons een spaarpot, die we zelf mochten openmaken. Inhoud?... f 43,10. We zullen gaarne nog meer zelfgemaakte „tehuizen” openen.

„Benjamin B” te Voorschoten heeft tijdens de feestelijke jaarvergadering voor f 22,50 snoep verworven. De opbrengst van f 70,— werd door ons ontvangen; van Anita Margreeth en haar broertjes en zusjes f 12,50; „van een zieke zuster” f 6,50 en van de Bijbelstudiekring te Santpoort f 20,—. Voor ditmaal moeten wij het hierbij laten.

Vergeet bij het komende kinderfeest **ons** **aller** kinderen niet!

Het zijn ook Uw kinderen.

Ontvangen van 21 oktober tot 4 november 1963

van kerken	f 775,51
van particulieren	„ 850,79

Totaal: f 1.626,30

Collecten en giften op postrekening nr. 52326 t.n.v. Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, Beatrixlaan 37, Ede.

Binnenkort verschijnt:
SCHORSING EN KERKVERBAND
door Ds G. JANSSEN.
Een brochure die in de kritieke fase waarin de vrijg. geref. kerken verkeren goede diensten kan bewijzen tot het doen wederkeren van vrede in gerechtigheid.
56 pagina's. Prijs: f 1.90
Verkrijgbaar bij de boekhandel
UITG. BUIJTEN & SCHIPPERHEIJN
AMSTERDAM - Valkenburgerstraat 106

Drukkerij Steenberg
ZEIST - TELEFOON 03404-12452
★
Periodieken
Boekwerken
Handelsdrukkerij

Gelet op het aantal nieuwe abonnees die zich de laatste tijd óf uit eigen beweging óf door bemiddeling van onze medewerkers melden blijkt, dat „Opbouw” in een behoefte voorziet.
Het aantal abonnees kan echter nog groter worden, want telkens weer blijkt, dat „Opbouw” nog onvoldoende bekend is.
Wilt U medewerkers „Opbouw” meer bekendheid te geven en daardoor het aantal abonnees te vergroten?
Wanneer al onze abonnees nu eens trachten één nieuwe abonnee aan te brengen... Zie eens in Uw omgeving of in Uw kring van kennissen rond. Dat moet toch mogelijk zijn.
Wij willen U daarbij gaarne helpen, door het zenden van proefnummers aan door U op te geven adressen.
Mogen wij op Uw medewerking rekenen?
Gaarne bericht aan het adres van de secretaris en penningmeester van de Gereformeerde Persvereniging „Opbouw”
Van Lynden van Sandenburglaan 16 te Utrecht.